
Historična dokumentacija

Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941¹

K poročilu bana dr. Marka Natlačena o dogodkih v Sloveniji v prvih mesecih okupacije

---

Osemindvajsetega avgusta 1942 je Slobodan Jovanović, predsednik jugoslovanske kraljeve vlade v Londonu, poslal podpredsedniku vlade, Hrvatju dr. Juraju Krnjeviću, poročilo bana Dravske banovine dr. Marka Natlačena, ki ga v celoti objavljamo v nadaljevanju. Ob tem je pripisal, da je poročilo pred tem obveščevalni organ iz Carigrada dostavil njihovemu vojnemu kabinetu. Kot prvo se seveda tu postavlja vprašanje, ali je predsednik vlade ta dokument hkrati poslal tudi ostalim članom svojega kabineta in predvsem, ali ga je poslal tudi svojemu drugemu podpredsedniku, Slovcu dr. Mihi Kreku, ki bi bil zanj najbolj zainteresiran. Na prvo vprašanje ob pomanjkljivem poznavanju fondov jugoslovanske begunske vlade, ki se nahajajo v arhivih v Beogradu, zaenkrat ne moremo odgovoriti, pač pa lahko zanesljivo trdimo, da je dr. Krek Natlačeno poročilo imel že dolgo pred tem, pri čemer pa zaradi nepopolnosti Krekove dokumentacije ne moremo povsem natančno določiti časa, ko je dokument prejel.

Problem datuma, ko naj bi dr. Krek dobil Natlačeno poročilo, je seveda po logiki stvari povezan tudi z vprašanjem, kdaj naj bi bivši ban to besedilo napisal. Že prvi pogled na celotno besedilo, ki sicer obsega 20 (slovenska inačica) oziroma 23 (srbohrvaška inačica) tipkanih strani, nam pove, da Natlačeno poročilo v sklenjeni obliki zajema obdobje dobrih dveh mesecev, to je od napada na Jugoslavijo 6. aprila 1941 pa do 14. junija istega leta, potem ko se je t.i. sosvet Ljubljanske pokrajine že vrnil z znanega obiska v Rimu. Zato je možno, da je Natlačen sestavil besedilo že v drugi polovici junija, pri čemer pa je treba upoštevati še dejstvo, da je osnovnemu tekstu v obeh omenjenih inačicah priložen še dokument, datiran z 18. septembrom 1941, ki predstavlja obrazložitev Natlačenevega izstopa iz sosveta. Kot je znano, sta 10. septembra 1941 zaradi nestrinjanja z italijansko okupacijsko politiko, predvsem pa zaradi protipravnih sredstev, ki so jih te oblasti začele uporabljati pri zatiranju vse bolj aktivnega partizanskega gibanja, iz sosveta izstopila Natlačen in Ivan Pucelj. Visoki komisar Emilio Grazioli je sicer njun izstop komentiral kot izraz strahu "pred napadi komunističnih ljudi zaradi njune kolaboracije". Priložitev omenjene izjave nas torej navaja k sklepu, da je bilo zelo verjetno poročilo napisano šele septembra in tedaj

---

¹ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, fond AS-1660, osebna zbirka Izidorja Cankarja, fasc. 9/IX.

tudi odposlano v inozemstvo, tako da ga je lahko dr. Krek dobil kasneje v jeseni 1941. Tedaj je bilo možnosti za pošiljanje kar nekaj, vsaj v začetnem obdobju po okupaciji je bil vsekakor Rim oziroma Vatikan najpomembnejša točka, prek katere so potovala poročila iz Ljubljane v Veliko Britanijo ali k londonski begunski vladi. Znana so npr. pogosta potovanja dr. Franceta Blatnika v Rim, zveza pa je bila možna tudi prek jugoslovanskega poslanika v Bernu in dalje prek Portugalske itd.

Tu velja poudariti, da v razmeroma bogati spominski literaturi iz kroga nekdanjih članov begunske vlade kakor tudi širšega kroga jugoslovanske medvojne kolonije v Veliki Britaniji, ZDA in drugod ni nikakršnega namiga, da bi se za to Natlačenovo poročilo vedelo že jeseni 1941. Logična razlaga za tako stanje po vsej priliki tiči v sami občutljivi vsebini dokumenta. Dr. Krek je namreč v spremni zabeležki, ko je poročilo pošiljal jugoslovanskemu poslaniku v Buenos Airesu dr. Izidorju Cankarju, dodal, da "uporabiti se ne sme, kar govori o pogajanju z Nemci in v kolikor je oviral izvršitev vojaških ukrepov. To naj bo za zgodovino. Drugače pa je seveda v njej (izjavi, op. B. M.) mnogo gradiva za obrambo Slovencev." Na žalost, na to smo opozorili že zgoraj, dr. Krek te zabeležke ni datiral. Toda v zapuščini dr. Cankarja se je dokument ohranil med drugimi papirji iz januarja 1942, tako da smemo sklepati, da ga je poslanik dobil prav v tistem času. Zato smemo tudi sklepati, da mu je minister Natlačenovo poročilo poslal v začetku januarja 1942 ali še bolj verjetno, enkrat v decembru 1941. Logično se nam ponuja tudi razlaga, da je poleg Cankarju dr. Krek to poročilo posredoval vsaj še dr. Alojziju Kuharju, Francu Snoju in Francetu Gabrovšku ter morda še komu. Prav zaradi omenjene občutljive vsebine ter zaradi navedenega Krekovega opozorila pa je poročilo zato ostalo poznano le ozkemu krogu slovenskih naslovnikov. Nato pa je, kot je omenjeno v uvodu, konec avgusta 1942 poročilo prišlo tudi v roke srbskih ter hrvatskih članov vlade in tedaj, kot je videti, ni bilo nanj nobenega resnejšega odmeva. Odgovor za slednje vsekakor leži v dejstvu, da je od dogodkov, ki so opisani v poročilu, minilo že skoraj leto in pol in da se je begunska vlada tedaj ukvarjala s povsem drugačnimi in nujnejšimi problemi kot npr. z vse večjimi skrbmi zaradi rastoče moči partizanstva, s prvimi problemi okrog mednarodne legitimnosti generala Draže Mihailovića in predvsem z vse večjimi spori med srbskimi in hrvatskimi člani vlade oziroma vodilnega *establišmenta*, pri čemer pa so Slovenci igrali povsem obrobno, čeprav po svoje tudi konstruktivno in pomirjevalno vlogo.

Predsednik vlade Jovanović je, kot rečeno, omenil tudi "naš obveščevalni organ iz Carigrada". Bil je to Srb Jovan Đonović, ki je sprva v mestu ob Bosporju vodil obveščevalno delo za jugoslovansko vlado. Ko se je vlada sredi junija 1941 po različnih poteh odpravljala v London, je Đonovića imenovala za svojega delegata na Bližnjem in Srednjem Vzhodu, kar pa ni pomenilo, da se je prenehal ukvarjati z obveščevalnim delom. V Kairu, Jeruzalemu in Carigradu je imel povezanih okrog 30 agentov. Prek njegove službe je iz Jugoslavije in predvsem iz Srbije prišla na naslov begunske vlade v Londonu in tudi zaveznikov velika količina informacij in vesti, med katerimi je bilo sicer mnogo takih z izrazito dvomljivo vrednostjo. Đonović je bil uspešen, ker se je brez predsodkov povezal tudi s strukturami srbske uprave Milana Nedića, poleg tega pa je bilo mogoče s pravimi zvezami še dolgo skoraj nemoteno potovati iz Srbije prek Bolgarije v Turčijo. Naj v ilustracijo ome-

nimo primer slovenskega pisatelja Antona Novačana, ki je 22. junija 1942 prispel v Carigrad z vlakom iz Beograda.

Iz navedenega je razvidno, da je Lonović do Natlačenovega poročila skoraj gotovo prišel prek zvez v Srbiji oziroma Beogradu. Postavlja se le vprašanje, ali je tudi prek Srbije to poročilo 'potovalo' načrtno, po Natlačenovi volji, pač kot izraz skrbi, da bo zagotovo prispelo v London, čeprav je tu možen ugovor, da je pač s tem tvegalo, da poročilo pade v "srbske" roke, kar vsaj jeseni 1941 ne bi bilo zaželeno. Kar zadeva beograjske zveze naj omenimo, da so bili tudi po okupaciji stiki med Ljubljano in Srbijo kar pogosti, bodisi s Slovenci, ki so živeli v Beogradu, bodisi v povezavi s slovenskimi izgnanci, kakor tudi v zvezi s četniško organizacijo oziroma Dražo Mihailovičem. Tako je znano, da je večkrat med Ljubljano in Beogradom potoval Tugomer Prekoršek, dalje Matija Škerbec in Ivan Avsenek kot tudi že omenjeni dr. Blatnik, ki se je novembra 1941 zglasil celo v štabu Draže Mihailovića na Ravni gori. Kdorkoli od teh ali pa tudi kdo drug bi lahko Natlačenovo poročilo nesel v Srbijo. Kot primer naj navedemo, da je Prekoršek januarja 1942 prišel k inž. Črtomiru Nagodetu izrecno po poročila za londonsko vlado... Kakorkoli že, možno je tudi, da je to poročilo šlo v Srbijo in dalje na Bližnji Vzhod po 'liberalni liniji' z namenom, da se Natlačena v tujini očrni, čeprav je po drugi strani res, da je iz samih Natlačenovih navedb razvidno, da je imel za svoje poteze aprila 1941 popolno podporo Narodnega sveta, v katerem so pa bili tudi predstavniki strank liberalnega tabora.

Samo ugibamo lahko, ali je Lonovićeva obveščevalna služba dobila v roke slovensko inačico poročila, ali pa že prevod v srbohrvaščino. Vsekakor po primerjavi lahko ugotovimo, da je srbohrvaški prevod, ki se nahaja tudi v arhivu v Ljubljani (Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I - nekdanji Zgodovinski arhiv CK ZKS in dislocirana enota II - nekdanji Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino), slab in da je vprašljivo, ali je bil prevajalec slovenskega rodu. V tem besedilu so tudi napake v zvezi z imeni in nekaterimi pojmi, ki dokazujejo, da prevajalec ni natanko poznal slovenskega okolja. Tako je zelo verjetno, da je bil prevod narejen šele na Bližnjem Vzhodu. Poleg tega ni zanemarljiva še ena razlika med jezikovnimi različicama: medtem ko je slovenski pridana kot priloga le Natlačenova obrazložitev izstopa iz sosveta, datirana 18. septembra 1941, pa so srbohrvaški inačici dodane še tri druge oštevilčene priloge, in sicer dva nemška dokumenta s prevodom ter obe varianti "adrese" ob priključitvi Ljubljanske pokrajine k Italiji 3. maja 1941. V slovenski inačici poročila so omenjena besedila integralno navedena na ustreznih mestih 'znotraj' poročila. O vzrokih, zakaj je pri prevajanju prišlo do takšne preureditve, ki sicer v ničemer ne spreminja osnovnega sporočila dokumenta, lahko spet zgolj ugibamo.

Zakaj je Natlačen to poročilo pravzaprav napisal, pa je verjetno najpomembnejše vprašanje, na katerega velja odgovoriti ob analizi dokumenta. Odgovor se očitno skriva v že omenjeni zabeležki dr. Kreka in kaže na to, da je bivši ban s tem poročilom skušal bolj natančno obrazložiti svoje ravnanje v prevratnih dneh, če uporabimo nevtralni izraz, oziroma, če smo manj nevtralni, opravičiti in utemeljiti svoje tedanje postopke. Verjetno je že sam ob konkretnem dogajanju čutil, da je bila mogoče katera od njegovih potez vprašljiva, oziroma da bi lahko bila boljša ali pa bi jo lahko sploh opustil. Na tem mestu seveda nimamo prostora, da bi omenjene poteze dodatno analizirali ali celo vrednotili, vsekakor pa bi v takem

primeru morali izhajati iz konkretnosti in logike premišljanja njegovega izpostavljenega položaja in same njegove osebnosti. Zato naj omenimo le tedanje sodobne odmeve, ki so vendarle pomembni za vrednotenje dokumenta, ki ga objavljamo. Če na tem mestu pustimo v nemar takojšnje in ostre kritike nekaterih njegovih dejanj s strani domačih nasprotnikov, mislimo predvsem na komuniste in njihove sopotnike, pa je bil za Natlačena tedaj pomemben predvsem odmev njegovih dejanj pri strankarskih tovariših, pri Slovencih v jugoslovanski kraljevski vladi, pri jugoslovanski vladi kot celoti in seveda pri zavezniških subjektih.

V začetku junija 1941, ko je bila jugoslovanska vlada še v Jeruzalemu, so dr. Krek in z njim tudi ostali Slovenci izvedeli za dogajanje po zasedbi v Ljubljani. Tedanji postopki Natlačena in tudi drugih slovenskih predstavnikov v odnosu do novih okupatorskih oblasti so bili očitno predvsem taktične narave, za taktiko pa je značilno, da hitro preide robove splošne in načelne politike. Glede na to, da so v tujini vsaj v začetku to dogajanje lahko spremljali zgolj prek italijanskih uradnih objav, je razumljivo, da je bil vtis pretežno negativen. Zato so po pričevanju dr. Kuharja slovenski politiki v Jeruzalemu že 3. junija 1941 oblikovali izjavo za agencijo Reuters, v kateri so poleg drugega poudarili, da Slovenci doma ne smejo dajati političnih izjav, ker za to nimajo "potrebne legitimacije". Ko pa so potem Slovenci v Jeruzalemu izvedeli še za pot sosveta v Rim, za njegovo "poklonitev" Mussoliniju ter za (v medijih delno ponarejeno) Natlačenovo izjavo, jim je skoraj prekipelo. Snov je po lastnih spominih sestavil ostro izjavo (po Kuharjevih spominih pa naj bi to "strupeno" izjavo sestavil on!), ki so jo podpisali vsi tamkajšnji pomembni Slovenci, dr. Krek sicer šele po oklevanju. Je pa nato še on sam sestavil nekoliko blažjo izjavo in obe sta bili prebrani na jeruzalemskem in kairskem radiu. Ko je slišal za Natlačenovo pot v Rim, je z brzojavko pri dr. Kreku ostro protestiral tudi poslanik dr. Cankar, vendar so bile omenjene izjave pripravljene prej kot je brzojavka prispela v Jeruzalem. Očitno so navedeni izjavi po radiu slišali tudi v Ljubljani, saj si je Lojze Ude že 14. junija notiral v svoj dnevnik, da je Krek "napadel konzulto".

Za razumevanje konteksta Natlačenovega poročila pa se nam zdi bistveno Krekovo sporočilo dr. Cankarju 24. julija 1941, da je on (dr. Krek) pri Natlačenu ostro protestiral glede omenjene poti v Rim in da je bivši ban odgovoril, "da naj z obsodbami počakamo, ker ne vemo, kakšen težak položaj je tam doma." Tako lahko ocenimo, da predstavlja besedilo, ki ga objavljamo, pravzaprav obširnejšo obrazložitev (ali tudi opravičilo) ravnanja Natlačena in ostalega slovenskega *establišmenta* v Ljubljani glede na omenjene očitke. Natlačen je v njem z razmeroma natančnim popisovanjem odločilnih dogodkov od vključno 6. aprila 1941 dalje skušal podati logično sosledje procesa, ki je končno privedel do njegove poti v Rim, ki je bila, skupaj z njegovo tedaj objavljeno izjavo, očitno glavni kamen spotike. Natlačen je v svojem poročilu, ki se sicer konča nenavadno odsekano in v kontinuirani obliki ne sega do septembra 1941, kot bi bilo logično pričakovati, seveda marsikaj tudi izpustil. V literaturi se npr. poudarja zamolčevanje pisma štirih politikov Mussoliniju 18. aprila 1941. V vsebinskem smislu to gotovo drži, je pa res, da ga v samem poročilu omenja kasneje, ko govori o seji Narodnega sveta 26. maja 1941. Za dokončno zgodovinsko oceno Natlačenovega dokumenta pa bo potrebno upoštevati še nekatere druge vire, ne nazadnje integralne spomine

dr. Alojzija Kuharja, originalni dnevnik Franceta Gabrovška in arhiv dr. Mihe Kreka.

dr. Boris Mlakar

[Poročilo]

dr. Marko Natlačen
(*Manče pri Vipavi, 24. 4. 1886 - Ljubljana, 13. 10. 1942*)

Na Cvetno nedeljo dne 6. aprila 1941 so se začele sovražnosti med Jugoslavijo in Nemčijo. Zjutraj okrog 7 je bil v Ljubljani prvi letalski alarm; nad Ljubljano je priletelo 9 sovražnih avionov.

Še isto dopoldne sem odredil, da je bil po ljubljanskem radiju izdan ta-le proglas:

"Vsem slovenskim županom!

Vi ste tisti, ki najlažje uplivate na prebivalstvo svojih občin. Ne dajte, da se ljudstvo bega, plaši in brez potrebe vznemirja. Uplivajte nanj, da ostane na svojih domovih in da ne beži. Z begom se najbolj ovira naša vojska v njeni težki službi.

Storimo vse, kar naša vojska od nas zahteva! Postrezite ji z vsem, kar ji bo potrebno. Pomagajte ji tudi z vestnim in točnim obveščanjem. Vodstvu vojske bodo dragoceni vsakršni podatki, ki se nanašajo na našo obrambo.